

Bernardus van Clairvaux

Ommekeer

De omvormende kracht van Gods woord

Vertaling

Krijn Pansters en Gueric Aerden ocso

Inleiding en annotatie

Gueric Aerden ocso

DAMON

Serie Middeleeuwse Monastieke Teksten

Onder redactie van Krijn Pansters en Gueric Aerden ocsa

1. Bernardus van Clairvaux, *Ommeekeer. De omvormende kracht van Gods woord.* (vertaling Krijn Pansters en Gueric Aerden ocsa; inleiding en annotatie Gueric Aerden ocsa)

Inhoudsopgave

Noot van de vertalers	7
Voorwoord	9
Inleiding	11
I Het Woord	11
II Ommeekeer	19
III Zaligsprekingen	27
IV De auteur	38
V Tekstoverlevering	47
Tekst <i>De conversione- Ommeekeer. De omvormende kracht van Gods woord</i>	57
Het uur van de bekering	59
Voorrang aan Gods stem	60
Het boek van het bewustzijn	62
Afkeer voor zichzelf	63
De zondaar: een vijand voor zichzelf	65
De hel: absolute geslotenheid	66
Smartelijk begin van de bekering	67
Onrijpe poging tot ommekeer	69
Gehechtheid aan het genot	70
De rede peilt de afgrond van het kwaad	73
De eerste twee zaligsprekingen en de rede	73
Het falen van de rede en de ijdelheid van het genot	75
Een slavenbestaan als gevolg	77
De dood, onze laatste gast	78
De eeuwigheidswaarde van onze daden	79
Niets blijft verboden	79
Eeuwige straf, ook voor clerici	81
Ultieme oproep	82
Impasse van de rede	84

Tranen als uitweg: de derde zaligspreking	85
De rede en het ontwaken van het verlangen	87
Hervonden geluk	89
Honger en verzadiging: de vierde zaligspreking	91
Bekering van de wil	93
Zuivering van het geheugen	94
Verzoening met zichzelf: vijfde zaligspreking	95
Schouwen van God: zesde zaligspreking	97
Verantwoordelijkheid van de clerici: zevende zaligspreking	99
Bedrog van kennis en macht	100
Schandaal van niet-bekeerde clerici	102
Sodom en Gomorra	104
Misleidend celibaat	106
Toevlucht tot boetvaardigheid	107
Vervolging: laatste zaligspreking	109
De beloning	110

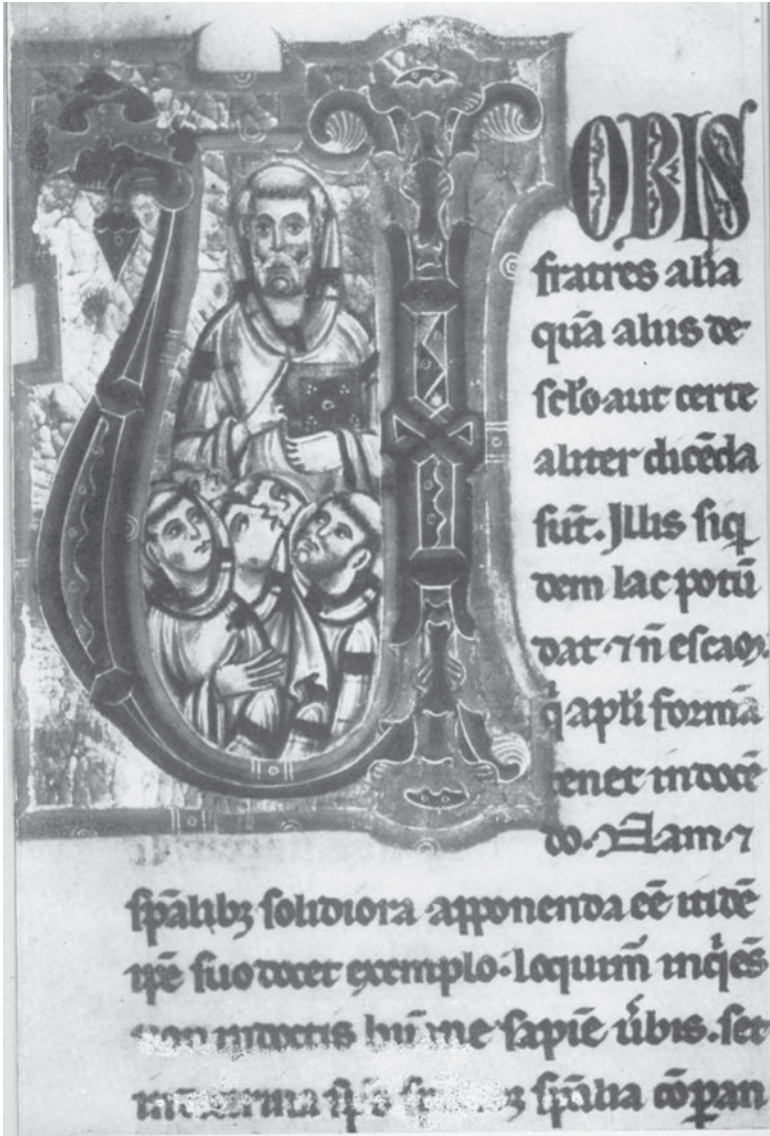
Bibliografie - Gebruikte afkortingen	112
Registers	117
De vertalers	132

Noot van de vertalers

De gebruikte Latijnse tekst van *De conversione* is de tekstkritische editie in *Sancti Bernardi opera* (Rome 1957-1977), deel 4 (Rome 1966). Bij vertaling, hoofdstuktitels en noten hebben wij ons laten inspireren door de Franse vertaling in *Sources Chrétiennes* 457 (Parijs 2000); het commentaar van Denis Farkasvalvy o.cist., “The first step in spiritual life: conversion”, in *Analecta Cisterciensia* 46 (1990), blz. 65-84; en retraite aantekeningen van Dom Korneel Vermeiren o.cso (onuitgegeven 1993).

Bij het vertalen hebben wij ons laten leiden door de begrippen eenvoud en helderheid. Daarmee is de stijl voor de moderne lezer anders maar ook toegankelijker dan die van de grondtekst. Bovendien is het onmogelijk om in een Nederlandse vertaling de subtiliteiten en esthetische keuzes van de oorspronkelijke taal helemaal te laten doorklinken. Daarvoor is het Latijn van Bernardus nu eenmaal te rijk.

De vele schriftcitaten zijn allemaal opnieuw vertaald vanuit de context in de tekst, om een vloeiende overgang van citaat en context te kunnen handhaven. Daarmee zijn een aantal citaten niet meer als zodanig herkenbaar, maar de verwijzingen in de voetnoten kunnen dit probleem ondervangen. De psalmnummering is niet die van de Vulgaat die Bernardus gebruikte maar die van de Hebreeuwse bijbel die we in moderne uitgaven terugvinden. Daarnaast werden een aantal verwijzingen naar klassieke auteurs in de voetnoten geïdentificeerd.

Bernardus onderwijst zijn monniken. Ontleend aan: Jean Leclercq, *Initiation aux auteurs monastiques du Moyen Age. L'amour des lettres & le désir de Dieu*. Les Éditions du Cerf, Paris, 1957, blz. 16-17.

Voorwoord

door broeder Lode Van Hecke ocsO

Abt van Orval

Bernardus van Clairvaux is geen auteur die in de markt ligt: je kan hem moeilijk rekenen tot de bestsellers van onze tijd. Hij was dat wel in de twaalfde eeuw en is sindsdien steeds opnieuw gelezen en vertaald geworden. Op zich kunnen heel weinig auteurs uit de wereldliteratuur deze eer met hem delen. Hij is ook blijvend vruchtbaar geweest: als onuitputtelijk inspirator, als briljant schrijver en vooral als spirituele figuur. Laat ons van zijn woord geen afschrik hebben. Ook heden nog is hij een geestelijke vader, een vertrouwenswaardige leider naar het essentiële, een gids op onze reis naar het “Land van de Gelijkenis”.

Het werkje dat de lezer voor zich heeft heet “Ommekeer”. Hoevelen verlangen vandaag niet naar verandering of gaan op zoek naar een bron die leven doet. Maar wat ze in hedendaagse stromingen in een handomdraai denken te vinden geeft vaak bittere nasmaken. Broeder Gueric Aerden spreekt van instant-oplossingen. Spiritueel gezond voedsel uit onze christelijke traditie aanreiken is dan ook een must. Wij dragen de verantwoordelijkheid om toegang te verlenen tot een schat die de meesten onbekend is.

Bernardus “Ommekeer” kan hen op weg helpen. Hier hebt u een mooie Nederlandse vertaling in handen, van een tekst die Bernardus zelf bewerkt en verschillende keren herwerkt heeft. Misschien staat de lezer vreemd tegenover Middeleeuwse literatuur? Geen bezwaar: een zowel diepzinnige als ruime inleiding geeft hem toegang tot de figuur van Bernardus en biedt hem de nodige achtergrond om het werkje te plaatsen in een bredere context. Hij krijgt meteen in gecondenseerde vorm een samenvatting van een aantal belangrijke aspecten van Bernardus’ leer.

Inleiding

I Het Woord

Alles begint met het Woord

De studenten van Parijs zijn rond Bernardus samengekomen om het Woord van de Heer te horen. We schrijven ‘herfst 1139’. Het bijbelwoord speelt in het traktaat, zoals in heel het oeuvre van Bernardus, een cruciale rol. De ommekeer is een gevolg van het beluisteren en het in acht nemen van het Woord: luisteren en doen. Het Woord is trouwens zelf werkdadig: het bewerkt wat het zegt. Bernardus noemt het Woord Gods ‘levend en krachtdadig’ (*sermo Dei est vivus et efficax* – Conv, 2). Hij stelt het voor alsof mensen dood zijn vooraleer ze het Woord horen (Conv. 1) maar verrijzen door tussenkomst van Gods creatief Woord. Interessant is de communicatie van dat Woord naar de mens toe. Het overschrijdt menselijke geluiden of dode letters. Zijn stem is een stem van kracht (*voci suae vocem virtutis*), vol schoonheid. Ze wordt niet van buitenaf vernomen maar beluisterd in de diepte van de innerlijkheid. God van binnen horen spreken vraagt inspanning. De abt van Clairvaux heeft het over de oren van het hart die gespist moeten worden. Het gaat er dus niet om externe beelden voor de geest te projecteren of objectieve waarheden te genereren. Want Gods Woord is de actuele, persoonlijke en efficiënte aanwezigheid van God zelf. Zijn stem laat zich horen, dringt onvermoebaar aan, klopt voortdurend op de deur van ons hart. Sterker nog, het Woord van de Heer is reeds aanwezig in het hart van de mens als een lichtstraal. Het Woord is ons dus al voorgaan. Het bewoont ons, nog voor wij het beseffen. Het spreken van de Heer en het innerlijke licht in de mens zijn een en hetzelfde, beter gezegd, een en dezelfde: Jezus, de Zoon van God. Want Hij is zowel Woord van de Vader als schittering van zijn heerlijkheid in het wezen van de ziel. En beide, woord en licht, stem en visioen beogen hetzelfde effect: zelfkennis.

Bernardus van Clairvaux

Ommekeer

De omvormende kracht van Gods woord

Het uur van de bekering

1. Wij veronderstellen dat jullie zijn samengekomen om het woord van de Heer te horen.¹ Er is immers geen andere reden waarom jullie hier zo gretig zijn samengestroomd. Ik keur dit verlangen absoluut goed en verheug me om jullie prijzenswaardige ijver.² Want gezegend zijn zij die het woord van God horen als zij dat tenminste ook in acht nemen.³ Gezegend zijn zij die zijn opdrachten indachtig zijn als zij ze tenminste ook uitvoeren.⁴ Natuurlijk heeft Hij woorden van eeuwig leven⁵ en het uur nadert - ach, was het er maar - waarop de doden zijn stem zullen horen⁶ en de horenden zullen leven. Want leven toch is er in zijn wil.⁷ En als jullie het willen weten: zijn wil is onze bekering. Luister maar naar Hem zelf⁸: 'Is het mijn wil dat de ongelovige zal sterven', zegt de Heer, 'en niet veeleer dat hij zich bekeert en leeft?'.⁹ Door deze woorden wordt het ons overduidelijk dat er geen echt leven is¹⁰ dan in

1 Hand. 13,44; 19,10. Het woord van de Heer (*verbum Domini*) speelt een kapitale rol in het traktaat. Veel paragrafen beginnen met een Schriftcitaat. Deze citaten beogen drie zaken: a. de levenswijze bekritisieren van de zondige mens in al zijn ongezonde vormen; b. de zondaar wekken voor Gods werking zodat bekering mogelijk wordt en barmhartigheid en vergeving toekomt aan hen die zich engageren op deze weg; c. tenslotte en vooral het overwicht benadrukken van Gods genade die altijd voorafgaat aan de inspanningen en strijd van de mens. Zij alleen heeft een heilzame en heiligende werking. Vooral vanaf paragraaf 12 verschijnt dit aspect in de oproep van de zaligsprekingen.

2 Ijver of studie (*studium*) kan lofwaardig zijn maar kan het ook niet zijn. Bernardus laat de mogelijkheid open voor kritiek op de studenten van de Parijse scholen als hun studie hen op dwaalwegen zet.

3 Luc. 11,28

4 Ps. 102,18

5 Joh. 6,69

6 Joh. 5,25

7 Ps. 29,6

8 Mat. 11,14

9 Ez. 18,23

10 1 Tim. 6,19

de bekering en dat er geen andere mogelijkheid bestaat het leven in te gaan, zoals de Heer ook zegt: ‘Tenzij jullie je bekeren en als kinderen worden, zullen jullie het rijk der hemelen niet binnengaan’.¹¹ Het is inderdaad terecht dat alleen kinderen binnengaan want een klein kind leidt hen. Daartoe werd het geboren en aan ons gegeven.¹² Ik zoek dus een stem die de doden zullen horen¹³ en nadat zij haar gehoord hebben zullen zij leven.¹⁴ Want wellicht moet men zelfs aan doden het goede nieuws verkondigen.¹⁵ En ondertussen klinkt een kort maar veelbetekend woord uit de mond van de Heer. Zoals de profeet getuigt en daarmee spreekt hij ongetwijfeld tot de Heer, zijn God: ‘Jij hebt gezegd¹⁶: bekeert u, mensenkinderen’.¹⁷ Het is volstrekt niet onterecht dat de bekering gezien wordt als een eis aan mensenkinderen: ze is juist nodig voor zondaars. Want de hemelse geesten is de lofprijzing toebedeeld zoals het rechtvaardigen past¹⁸, overeenkomstig het lied van diezelfde profeet: ‘Sion, prijs je God!’.¹⁹

Voorrang aan Gods stem

2. En trouwens, aan dat ‘Jij hebt gezegd’²⁰ moet naar mijn mening niet achteloos voorbijgegaan worden. Het moet ook niet te simpel verstaan worden. Want wie zou menselijke woorden op één lijn durven stellen met wat God blijkbaar gezegd heeft? Inderdaad, het woord van God is levend en werkdadig.²¹ Zijn stem is vol schoonheid en kracht.²² Want ‘Hij sprak, en ze waren er’.²³ Hij sprak: ‘er zij licht’, en er was licht.’²⁴

11 Mat. 18,3

12 Jes. 9,6

13 Joh. 5,25

14 Bernardus citeert hier de antifoon *Vivo ego* die elke dag in de vasten gezongen werd in de priemen. In zijn gehele oeuvre citeert hij deze antifoon twaalf maal.

15 1 Petr. 4,6

16 Jes. 1,20; 40,5

17 Ps. 89,3

18 Ps. 32,1

19 Ps. 147,12

20 Ps. 89,3

21 Hebr. 4,12

22 Ps. 28,4

23 Ps. 148,5

24 Gen. 1,3

Hij zei: ‘bekeert u’²⁵ en de mensenkinderen bekeerden zich. Zo is duidelijk dat de bekering van zielen het werk is van een goddelijke en niet van een menselijke stem.²⁶ Simon, de zoon van Johannes²⁷, werd door de Heer geroepen en aangesteld tot visser van mensen.²⁸ Maar zelfs hij werkte de hele nacht tevergeefs en ving niets totdat hij op het woord van de Heer zijn netten uitwierp en een grote buit kon binnenhalen.²⁹ Mocht toch ook ik op dit woord vandaag de netten van het woord uitwerpen en ervaren wat geschreven staat: ‘Zie, Hij zal aan zijn stem een stem van kracht geven!’.³⁰ Wanneer ik lieg, spreek ik klaarblijkelijk uit mijzelf.³¹ En als ik mijn eigenbelang stel boven dat van Jezus Christus³² moet mijn stem wellicht beschouwd worden als die van mij en niet die van de Heer. Overigens, zelfs al spreek ik over Gods’ gerechtigheid³³ en zoek ik zijn heerlijkheid³⁴, alleen toch van Hem moeten we resultaat verwachten. We moeten aan Hem het ene noodzakelijk vragen, dat Hij aan zijn stem een stem van kracht verleent. Daarom spoor ik jullie aan de oren van het hart te spitsen om de innerlijke stem te horen, om je in te spannen eerder God van binnen te horen spreken dan een mens van buiten. Want zijn stem is vol schoonheid en kracht: zij brengt beroering in de leegte van de ziel³⁵, zij breekt haar heimelijkheden open, zij drijft haar gevoelloosheid uit.

25 Ps. 89,3

26 *divinae vocis non humanae*. Deze woorden onderstrepen de werkdadigheid van Gods woord (cf. het *exemplum* van de wonderbare visvangst). Bernardus affirmeert dat hij Gods woord en niet het zijne wil laten horen. Hij benadrukt de noodzaak van Gods genade: van daar moet het effect (*effectum*) verwacht worden van het verlangen naar bekering. Gods stem gaat altijd vooraf. Er bestaat geen verschil tussen het woord van de Schrift en het innerlijk licht: de Zoon van God is zowel ‘Woord van de Vader’ als lichtstraal in het hart.

27 Zie: Joh. 21,15

28 Mat. 4,19

29 Luc. 5,5-6

30 Ps. 67,34

31 Joh. 8,44

32 Fil. 2,21

33 Ps. 57,2

34 Joh. 8,50; 5,44

35 Ps. 28,4-8